CYPRUS INTERNATIONAL UNIVERSITY
folklor/edebiyat, cilt:21, sayı:81, 2015/1

DÜŞÜNCE TARİHİMİZİN EĞİTİMCİ SİMALARINDAN AYŞE SIDIKA HANIM VE *USÛL-I TALÎM VE TERBİYE DERSLERİ* ADLI ESERİ

Ümüt Akagündüz[**]

Giriş

Sanayileşmenin, matbaa ile başlayan bilginin üretimi ve yayılımı sürecini bugün de devam eden teknik yenilikler vasıtasıyla hızlandırması ve derinleştirmesi bilgiye ulaşımı kolaylaştırarak bireyin, toplumun ve devletin hızla dönüşmesine yol açmıştır. Bilgiye ulaşımın kolaylaşması kurumları farklılaştırarak kitlenin kontrolü için ihtiyaç duyulan toplumsal, siyasal ortamın ya tam olarak değiştirilmesine ya da reformuna yol açmıştır. XIX. yüzyılın bu süreçte dünya genelinde bir köprü vazifesi gördüğünü söylememiz yanlış olmayacaktır. Her alanda yaşanan sıçrayış, bir taraftan bilginin üretimini ve yayılımını sağlayan matbaa gibi eski araçları daha verimli hale getirerek, diğer taraftan da süreci hızlandıran telgraf, radyo gibi yeni araçların ortaya çıkmasına yardımcı olarak kişinin bilgiye ulaşımını önceki yüzyıllara göre kolaylaştırmıştır. Yaşanan bu hızlı dönüşüm eğitimde de kendisini hissettirmiş, yeni kurumlar açılırken,

* Yrd. Doç. Dr. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, umutakagunduz1@gmail.com

eğitimin hem kurumsal hem de bireysel bazda nasıl düzenlenebileceğini ortaya koyan bilimsel görüşler ve eserler ortaya çıkmıştır. Pek çok alanda olduğu gibi eğitimde de XIX. yüzyılın bilimsel fikirlerinden yararlanan eserler ortaya çıkmıştır. (Dudley, 1997; Güven, 2010; Mardin, 2007; Tekeli & İlkin, 1999; Woodruff, 2010).

Değişen koşullar çerçevesinde bürokratik kurumlarını yenileyen Osmanlı Devleti de benzer süreçten etkilenmiş nitelikli eleman ihtiyacı yeni eğitim kurumları yaratmıştır. Elbette ki bu değişen koşulların gelişmiş ülkelerde atarkil yapıları hedef alması Osmanlı Devleti'nde de kadın eksenli farklılaşmaya ve çeşitlenmeye yol açmıştır. Kızların dönüşen koşullara uygun olarak nasıl eğitilebileceği, özellikle Batılılaşma yanlısı ailelerde konak eğitimini biçimlendirmiştir. Klasik harem eğitiminden modernleşmeye uzanan süreçte konak eğitimi bir araç gibi kadının kültürlenmesinde, akıl yürüterek çağa ayak uydurmasında, pozitif düşünebilmesinde rol oynamıştır (Meriç, 2000:60). Konak eğitimi almış üst düzey ailelerin kızları önce basın hayatında daha sonra ise toplumsal yaşamda kadının görünürleşmesine katkıda bulunmuşlardır (Çakır, 1996:108-109). Ancak her ne kadar konak eğitimi gibi pragmatik bir yöntem söz konusu olsa da bunun devletin ihtiyaçlarını karşılayabildiği söylenemez. Devlete göre herkese hitap edecek bir eğitim kurgusuna ihtiyaç duyduğundan yeni eğitim kurumları işlevselleştirilmeliydi. Bu gerekliliğin ilk yansımalarını açılan kız rüştiyelerinde görmekteyiz. 1859'da açılan *Cevri Usta İnas Kız Rüştiyesi* ile başlayan süreçte 1878'e gelindiğinde İstanbul'da 9 kız rüştiyesi varken 1902'de bu sayı 16'ya çıkacaktır (Akyüz, 1999:14, Oktay & Öztürk, 1991:43). Elbette ki kadınlardan sanayi kuruluşlarında da yararlanılacaktır. Mithat Paşa'nın çabaları ile 1865'te Rusçuk'ta bir kız sanayi mektebi açılmış, 1869'da bunu Yedikule'deki fabrikalar için açılan bir başka kız sanayi mektebi izlemiştir (Ergin, 1977:686). Osmanlı Devleti'nde kadın eğitimi dendiğinde önemli dönüm noktalarından birisi şüphesiz ki 1869 *Maarrif-i Umumiyye Nizamnamesi*'dir. Nizamanmenin 11, 12, 22 ve 23. maddeleri kızların eğitimi ile ilgili olup İstanbul haricinde de kız mekteplerinin yayılmasını hedeflemiştir. Ancak ataerkil bakış açısıyla kaleme alınan nizamnamede kadın eğitiminin erkek kontrolüne alındığını söylemek yanlış olmayacaktır (Koçer, 1975:18, Sakaoğlu, 1993:86-87). Nizamnamenin bir kız öğretmen okulu açma hedefi ise 1870'te başarıya ulaşmış ve Darülmuallimat kurulmuştur. Kız mekteplerinin kadın eğitimci eksikliğini gidermeye çabalayan bu kurum, özellikle Ayşe Sıdıka Hanım'ın çabalarıyla gelişkin bir yapıya bürünmüştür (Temelkuran, 1970: 61-66 ; Kocamanoğlu, 1999:51-55). Darülmuallimat'ın etkisi özellikle II. Meşrutiyet döneminde artmıştır. 1917'de Darülmuallimat'ta 1079 adet kız öğretmen adayı bulunmaktaydı ki bu oldukça iyi bir sayıydı. Tabii ki bu süreç yalnızca Darülmuallimat ile sınırlı kalmayacak 1911'de ilk kız idadisi *İnas İdadisi* açılacak bir süre sonra bu idadi *İstanbul İnas Sultanisi*'ne 1915'te ise *Bezm-i Alem Sultanisi*'ne dönüştürülecektir (Koçer, 1975:30-31). Osmanlı Devleti'nde kadın eğitiminde ulaşılan en üst nokta ise şüphesiz ki 1914'te *İnas Darülfünun*'unun açılması olmuş, 1914-1919 yılları arasında bu kurumdan mezun olan 53 kişi devletin ve toplumun ihtiyaç duyduğu entelektüel birikimi bir nebzede olsa karşılayabilmiştir

(Baskın, 2008:97-100). Elbette ki kadın hareketindeki söz konusu gelişim sadece eğitim kurumlarıyla sınırlı kalmacayacak, ders kitaplarının niteliği de kadın eğitiminin ihtiyaçlarına göre değiştirilecektir. Bunun en güzel örneklerinden birisi 1917 yılında Ali Seydi Bey tarafından yayımlanan *"Kızlara Mahsus Tarih-i Osmani"* adlı ibtidai ders kitabıdır. Kadın eğitimindeki iktidar merkezli erkek bakış açısını netleştiren bu eser kısaca padişahları tanıtarak, ileride anne olacak kızlara babalarının, atalarının neler başardıklarını anlatmaktadır (Güven & Akagündüz, 2011:160-161). Ayşe Sıdıka Hanım'ın *"Usul-ı Talim ve Terbiye Dersleri"* adlı çalışmasında da benzer bir durum bulunmaktadır. Tıpkı *"Kızlara Mahsus Tarih-i Osmani'de"* olduğu gibi bu eserde doğrudan kızlarla alakalı değildir. Yani çalışma giriş bölümündeki kadın eğitiminin önemini anlatan kısım haricinde kadın eğitiminin yapısal sorunlarına değinmemektedir. Eğitim bilimini ele alan *"Usul-i Talim ve Terbiye Dersleri"* daha çok eğitim eksenli kavramları irdelemekte, fizyolojinin, ahlakın, aklın önemini değerlendirerek genel bir bakış açısı sağlamaktadır. Tabii burada özellikle çocuk hakkında verilen bilgiler yazarın kadın eğitimi ile anne arasındaki ilişkiden hareket ettiğini kadın ile iyi anneyi özdeşleştirdiğini bize göstermektedir.

Tanzimat döneminin sonlarından itibaren öğretmenlerin geleneksel öğretim metotlarını terk edip akılcı öğretim metotlarına yönelmeleri eğitim tarihimizde *"Usul-i Cedid Hareketi'ni"* doğurmuştur. Yayımlanan ilk eğitim ve öğretim yöntemi kitaplarıyla, ders araç gereçlerinin değişimi bu hareketin kapsamına girmektedir (Akyüz, 2010:207; Sakaoğlu, 1993:86). Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabası bütün alanlarda olduğu gibi ders kitaplarına da yansımış, pek çok ders kitabı Batı felsefesinin ve biliminin etkisinde kalarak nitelik değiştirmiştir. Ayşe Sıdıka Hanım'ın *"Usûl-ı Talîm ve Terbiye Dersleri"* adlı çalışması bu sürecin önemli eserlerinden birisidir. Onun 1897 yılında yayımladığı *"Usûl-ı Talîm ve Terbiye Dersleri"* adlı eseri Türkiye'nin hem ilk pedagojik eserlerinden birisi olması hem de bir kadın tarafından yazılması nedeniyle özgün bir konuma sahiptir. Bu özgünlükten yola çıkarak modernleşme paralelinde eğitimde yaşanan fikirsel dönüşümü, kadın eğitimini ve pedagojinin gelişimini çözümleyebiliriz. Eser hakkında değerlendirmeye geçmeden önce *"Usul-i Cedid Hareketi"* ekseninde yayımlanan diğer çalışmaları kısaca irdelemek "*Usûl-ı Talîm ve Terbiye Dersleri"* adlı çalışmanın yapısını ortaya çıkartmakta yararlı olacaktır.

Tıbbiye doktorlarından Kaymakam Kayserili Rüşdü Bey'in 1858'de yazdığı *"Nuhbetü'l Etfâl"* başlıklı eser, geleneksel okuma yöntemini değiştirmeyi amaçlayan ilk eserlerdendir. Eser uzun yıllar sıbyan mekteplerinde yaygın olarak okutulan *"Elifba Cüzü'nün"* etkisiyle hazırlanmıştır. Ancak ondan farklı olarak bu eserde Türkçe kelimelerle çocukların genel kültürünü arttırmak amaçlanmıştır (Akyüz, 2010:211). Yazarının *"Nuhbetü'l Etfâl'in"* sonuna eklediği çocuk hikayeleri, fabl tercümeleri Tanzimat sonrası Türk edebiyatının ilk örneklerindendir (Çıkla, 2005:94). Selim Sabit Efendi tarafından 1874'te yayımlanan ve ilerleyen yıllarda bütün okularda okutulan *"Elifba-yı Osmanî"* adlı eser tehecci yani heceleme yöntemi yerine savti yani seslendirme yöntemini kullanmasıyla dikkat çekmektedir. (Sakaoğlu, 1993:95). Eğitim tarihimizin ilk

resimli alfabe ve okuma kitabı ise Hafız Refi'nin 1874'de yayımladığı *"Resimli Elifba-yı Osmanî'dir"*. Bu eser de kelimeleri geleneksel heceleme yöntemi ile değil seslerine göre öğretmeye çalışmakta çocukların ilgisini çekebilmek için özellikle hayvan resimlerine yer vermekteydi (Akyüz, 2000:7-8). Münif Paşa'nın 1862'de *"Mecmuâ-i Fünûn'da"* kaleme aldığı hem ilköğretimin önemini hem de devrinin siyasi ve sosyal yeniliklerini irdeleyen *"Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyân"* adlı makalesi eğitim biliminin ülkemizdeki gelişiminde göz önünde bulundurulması gereken bir çalışmadır. (Akyüz 2010:260; Celkan 2008:400). 1868'de *"Encümen-i Dâniş"* üyelerinden Mısırlı Ethem İbrahim Paşa'nın yazdığı *"Terbiye ve Tâlim-i Âdab ve Nesâyihü'l Etfâl"* adlı çalışma çocuklara davranış kurallarını öğretmeyi, onlara çeşitli konularda öğütler vermeyi amaçlamıştır (Akyüz, 2010:212). Eğitimi bir bilim olarak değerlendiren ilk yazı 1870'te *"Takvim-i Vekayi'de"* yazılan *"İlm-i Terbiye-i Etfâl"* başlıklı makaledir. Makale Osmanlı eğitiminin yanında Batı'daki gelişmeleri de kaleme almıştır (Akyüz, 2010:211; Güven, 2010:149). *"1869 Maârif-i Umûmiyye Nizâmnamesi'nde"* sıbyan mekteplerinin yenilenmesi için bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyonun üyelerinden Selim Sabit Efendi'nin sunduğu rapor, sıbyan mekteplerindeki öğretmenleri eğitim-öğretim konusunda aydınlatabilmek için 1870'te *"Rehnumâ-yı Muallim"* adı ile yayınlanmıştır. (Akyüz, 2010: 204; Ata, 2009: 379; Güven, 2010:149; Tekeli ve İlkin, 1999:67). İki kitapçık halinde ilki 1894'te ikincisi 1897 yayınlanan Musa Kazım'ın *"Rehber-i Tedris ve Terbiye"* adlı eseri, başta genel öğretim yöntemleri olmak üzere eğitim bilimlerine ve rehberliğe ilişkin konulara yer vermiş, eğitimde bireysel farklılığı savunmuştur. (Şanal, 2010:1864). *"Usûl-i İptidaî Yahut Muallimlere Rehnümâ"* başlıklı 1899'da Abdullah Vehbi tarafından kaleme alınan kitap ise ilkokul öğretmenlerine Usûl-i Cedid yöntemlerini öğretmeği amaçlamıştır. Esere göre öğretmen öğrenciler gibi ders çalışmalı çocuğa kolaylıkla konuyu benimseten anlatım yöntemlerini hem kullanmalı hem de kendisine uygun yeni yöntemler geliştirmelidir. (Akyüz, 2010:213). Yine aynı tarihte yayımlanan bir başka eserse okulların havalandırılması, kişisel çaba, ders araç gereçlerinin önemi ve tarihsel gelişimi üstünde duran Melekzâde Fuat'ın *"Usûl-i Tedris ve Tederrüs"* adlı çalışmasıdır. (Akyüz, 2010:214). Satı Bey'in 1909'da ilk baskısını yaptığı *"Fenn-i Terbiye"* ise eğitim bilimleri hakkında genel bir bilgi verdikten sonra çocuğun bedensel, ahlâksal, zihinsel eğitimi üstünde durmuş skolastik eğitimi dizginleyebilecek modern eğitim-öğetim yöntemlerinin değerlendirmesini yaparak okullarda bu yöntemlerin kullanılmasının zorunluluğuna işaret etmiştir. Ona göre öğretmenlik herkesin yapabileceği bir iş değildir, öğretmenlik ancak kişisel yetenekle verimli bir meslek haline gelebilirdi. (Binbaşıoğlu, 2005:109, Sakaoğlu 1993:128, Tekeli ve İlkin, 1999:85, Ülken, 1994:186). Yukarıda kısaca irdelediyimiz eserler haricinde üstünde durulması gereken bir başka çalışmaysa Ayşe Sıdıka Hanım'ın *"Usûl-ı Talîm ve Terbiye Dersleri"* adlı kitabıdır. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında ilk etapta Ayşe Sıdıka Hanım'ın hayat hikâyesini anlatacağız, ilerleyen kısımlarda ise yazarın eğitim ile ilgili görüşlerini çözümleyerek makalemizin sonucuna ulaşacağız.

Bir Kadın Eğitimcinin Hayatı: Ayşe Sıdıka Hanım

Ayşe Sıdıka Hanım 1872 yılında İstanbul'da doğmuştur. II. Abdülhamit tarafından Haremeyn-i Muhteremeyn Pâyesi verilen *"Enderûn Mektebi"* hocası Mustafa Numan Efendi'nin kızıdır. Arapça ve Farsçada uzmanlaşarak bir Osmanlıca sözlük hazırlayan Mustafa Numan Efendi, eşinin ölümü sonrasında kızları Ayşe Sıdıka ile Emine Behice'yi o sırada yeni açılmış olan *"Zapyon Rum Kız Lisesi'ne"* kaydettirmiştir. Ayşe Sıdıka Hanım, burada Rumca ve Fransızca öğrenir, kanun ve piyano ile alaturka ve alafranga müzik çalar (Neyzi, 1999:212–215). İlkokuldan başlayarak öğretmenlik eğitiminin sonuna kadar eğitimini burada sürdüren yazarımız, 1888'de diplomasını alarak dönemin yüksek dereceli okullarında eğitmenlik hakkı kazanır. Babası aracılığıyla bir taraftan klasik Osmanlı düşünce hayatına, eğitim aldığı okul aracılığıyla da Batı kültürüne aşina olan Ayşe Sıdıka Hanım kültürel bütünleştiriciliğin etkisinde kalmıştır. Rumca, Fransızca ve İngilizce sayesinde Herbert Spencer ve Alexander Bain gibi Batı menşeili filozofların eserlerini çözümleyerek onların görüşlerini yaşadığı topluma uygulamaya çalışmıştır (Kocamanoğlu, 1999:51–52). 1890'da *"Dârülmuallimât'a"* coğrafya, ahlâk ve elişi öğretmeni olarak atanmıştır. Bu okulda müdür muavinliği ve güzel sanatlar başöğretmenliği yaptığı yıllarda, uzaktan akrabası Rıza Tevfik (Bölükbaşı) ile evlenmiş, Suat, Selma, Munise adlı üç kız çocuğuna sahip olmuştur. Doktor, filozof ve şair Rıza Tevfik, Ayşe Sıdıka Hanım'ın fikirlerinin şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur (Neyzi, 1999:212–215).

Yazar Dârülmuallimât'ta eğitim bilimi dersi okutulmaması nedeniyle 1891 yılında Maârif-i Nezâret-i Celilesi'ne bir takrir sunarak *"Fenn-i Terbiye ve Usûl-i Tedris"* adlı dersin programa alınmasını sağlamıştır. Dersin hocası olarak atanan Ayşe Sıdıka Hanım, uzun yıllar bu dersi okuttuktan sonra, 1897'de hem teorik hem de pratik çabalarının meyvesi olan ezbersiz eğitim merkezli *"Usûl-ı Talîm ve Terbiye Dersleri"* adlı kitabı yayımlamıştır (Akyüz,2001: 22; Güven, 2010:147). Ders tecrübeleriyle Batılı kitaplardan yaptığı alıntıları bir araya getiren bu çalışma, yazara ikinci dereceden *"Şefkat Nişânı"* verilmesini sağlamıştır. Ayşe Sıdıka Hanım'ın eserleri yalnızca *"Usûl-i Talîm ve Terbiye Dersleri"* adlı çalışmasıyla sınırlı değildir. Yazarımız 1895'ten itibaren *"Maârif"* dergisinde beş sayı boyunca devam eden *"Mürebbi Seçiminde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar"* başlıklı bir makale dizisi yayımlayarak, eğiticinin yetişmesinde milli esasların belirleyiciliğinden bahsetmiştir. Ayrıca *"Usûl-i Talîm ve Terbiye Dersleri"* kitabının sonunda *"Usûl-ı Tedris"* adlı çalışmasından bahsederek, bu eser içinde basım kararı alındığını not düşmüştür. Fakat 1903 yılında 31 yaşında veremden vefat etmesi nedeniyle *"Usûl-ı Tedris"* yayımlanamamıştır (Kocamanoğlu, 1999:55).

Usûl-ı Talîm ve Terbiye Dersleri Adlı Çalışmasında Ayşe Sıdıka Hanım'ın Görüşleri

"Usûl-ı Talîm ve Terbiye Dersleri" adlı çalışma Dârülmuallimât ve diğer okullar-

da okutulmak üzere 1897 yılında İstanbul'da Âlim Matbaasında basılmıştır.* Eserde giriş niteliğinde bir iki söz söylendikten sonra eğitim, öğretimin esası hakkında bilgi verilmişti. Kitabın içeriği sırasıyla şu başlıklardan oluşmaktadır: *"İnsân, Mürebbi, Terbiye-i Cismâniyye, Terbiye-i Fikriyye, Eski Usûl Terbiye ile Yeni Usûlün Esâsen Farkı, Müşâhede ve Tecrübe Usûlü Nedir ki?, Melekât-ı 'Akliye, Kuvve-yi Hâfiza, Kuvve-yi Hayâliyye, Kuvve-i Hâkime, Terbiye-i Ahlâkiyye, Vazife Ne Dimekdir ve Ne Gibi Vezâ'ifimiz Vardır?, Cibillet ve Terbiye, İrâde, Vicdân-ı Ahlâki, Mes'ûliyyet , Vezâ'if, İtâ'at, Hürmet, Muhabbet, Minnetdârlık, Etfâlin Terbiye Hassâsiyyeti, Etfâlde Sevk-i Tabî'î, Ahlâk-ı Etfâl Beynindeki Farklar, Etfâlin Huylarını Ta'dîl ile Terbiyeye Alışdırmak, Hülâsa-i Kitâb ve Hatime."*

Eğitim bilimleri ile ilgili toplu bir eserin bulunmaması Ayşe Sıdıka Hanım'ı bu eseri yazmaya yöneltmiştir. Başlangıçta çalışmasının daha hacimli olduğunu belirten yazarımız eserini Maârif Nezâreti'nin sonradan yayımladığı Dârülmuallimât'ın programına uygun bir ders kitabı haline getirebilmek için kısaltmıştır. Kısaltmasına rağmen çalışmasının başta araştırmacılar olmak üzere ilgili herkesin işine yarayacağını savunmuştur. Ayşe Sıdıka Hanım, eserinin en başında kadın ile uygarlaşma arasında bağlantı olduğuna dikkat çekerek bir ülkede eğitimli kadın sayısının artmasının o ülkenin medeni olgunlaşmasına katkıda bulunduğunu, hatta medenileşmenin kadın eğitimi ile paralel olduğunu belirtmiştir. Eseri dikkatle incelediğimizde anlatılan her konunun çocuk ve anne ilişkisine bağlandığını toplumsal ve medeni standartların şekillenişinde annenin merkeze alındığını görmekteyiz. Kadına biçilen toplumsal rolün belirleyicisi olan annelik kadının ne kadar eğitimli olursa olsun yerine getirmekle yükümlü olduğu görevdir. İşte Ayşe Sıdıka Hanım'da bu ataerkil bakış açısından hareketle eserini kaleme almıştır. Bu nedenle eserde daha çok anne ve çocuk eksenli bir anlatım söz konusudur. (Ayşe Sıdıka Hanım, 1313: 1–5).

Ayşe Sıdıka Hanım'a göre uygulamalı bir bilim olsa da eğitim bilimi teori olmadan mükemmelleşemez ve anlaşılamaz. Eğitim biliminin konusu insan olduğundan insanın fizyolojik ve kültürel yaşamı, gelişimi ve değişimi, bu bilimin merkezindedir. Zaten insanın fizyolojik ve kültürel çeşitliliği dolayısıyla eğitim bilimi pek çok bilimin temel özelliklerini bünyesinde toplamaktadır. Ayşe Sıdıka Hanım'a göre eğitici, bu temel bilgiler aracılığıyla çocuğun psikolojik ve ahlâksal gelişimine yardımcı olmalıdır. Fiziksel ve ruhsal olmak üzere iki tasarıya sahip olan insan, toplumsal, kurumsal, dinsel ihtiyaçlara uygun bir birey haline gelebilmek için hem fiziki sağlığa hem de ruhani sağlığa sahip olmalıdır. Ancak beden sağlığı akli sağlıktan daha önemlidir; çünkü beden sağlığı olmadığında fiziki varlığın bir anlamı kalmamaktadır. Bu nedenle eğitici beden sağlığı ile ilgili en azından temel bilgilerle donatılmalıdır. Tabii eğitici, insanın vicdanını, hissiyatını, arzularını, fikirlerini değerlendirebilecek psikolojik ve ahlâksal bilgilere vakıf olmasını sağlayan ruh sağlığı bilgisini de unutmamalıdır. Her ne kadar fiziki ve ruhani sağlık

* Ma'ârif-i Ûmumiye-i Nezâret-i Celilesinin fi Cemâziye'l-evvel Sene 315 fi 20 Eylül sene 313 târihli ve (453) numerolu ruhsatnamesiyle dârü'l-muallimât ve sair mekâtibde okutulmak üzere kabul buyurulmuştur.

bilgisi konusunda çok donanımlı, çok zeki olunsa da sabrın çocuğun yetiştirilmesin de oynadığı rol de unutulmamalıdır. Çünkü çocuklarla uğraşabilmek başta sabır olmak üzere çeşitli yetenekler isteyen bir iştir (Ayşe Sıdıka Hanım, 1313: 15–19).

Ayşe Sıdıka Hanım'a göre kişiliğinizin iyi olması kaliteli bir eğitmen olduğunuz anlamına gelmemektedir. En başta çocuğun huy ve istekleri hakkında bilgi sahibi olması gereken eğitici, bunları çocuğu tanıyabilmek için kullanmalıdır. Eğitici ayrıca çocuğun sağlıklı, ahlâklı, kanunlara saygılı bir birey ve vatandaş olmasını sağlayan ahlak ve fen bilgisine de hâkim olmalıdır. Bu çerçevede Ayşe Sıdıka Hanım, eğitim biliminin disiplinler arası bir bilim olması nedeniyle eğitmenin her alanda uzman olamayacağını iddia eder. Eğitmenin terliyken su içmek, olgunlaşmadan sebze ve meyve yemek gibi zarar veren durumları ve çocuklara zarar verebilecek çiçekleri ve böcekleri bilmesi yeterlidir. Bu da bize şunu göstermektedir ki bilim sadece bilim adamlarına hitap etmemektedir, en basit insanların bile temel bilimsel konular hakkında bilgi sahibi olması sağlıklarını korumalarına, hayatlarını kolaylaştırmalarına yardımcı olup eğitimin önemini açığa çıkartmaktadır. Ayşe Sıdıka Hanım'a göre bireyin eğitim sürecinde hem eğitici için hem de çocuk için en önemli hususlardan bir tanesi yetenektir. Eğitmen bütün bilimsel, dinsel, ahlâksal bilgilerin yanında çocuğu dönüştürebilme yeteneğine de sahip olmalıdır. Ama bu dönüşüm sadece onun yeteneği ile sınırlı değildir. Eğiticinin yeteneğinden çok daha önemli olan çocuğun yeteneğidir. Herkes farklı alanlarda farklı yeteneklere sahip olduğundan eğitici çocuğun yeteneklerini tespit ederek onu yeteneklerine göre yönlendirmelidir.[*] Mesela gerçek eğitici aileden miras alınan yetenek ve huylara dikkat edip anne ya da babası sinirli olan bir çocuğun da tıpkı onlar gibi sinirli olabileceğinin ayırdında olabilendir.(Ayşe Sıdıka Hanım, 1313: 21–34)

Ayşe Sıdıka Hanım, Avrupa'da eğitim bilimi alanındaki gelişmelerden hareketle eğitimi üç başlık altında toplamaktadır. Beden eğitimi, zihin eğitimi ve ahlâk eğitimi *"Usûl-i Talîm ve Terbiye Dersleri"* adlı kitabında yaptığı ana ayrımdır. Bu üçüne ek olarak vatandaşlık eğitiminin önemini de hatırlatmış, bireyin kanunlara saygılı, devletini seven bir fert olabilmesi için bu eğitimin mutlaka verilmesi gerektiğine inanmıştır. Ancak ona göre bu konu daha detaylı bir çalışmada tek başına irdelenmelidir (Ayşe Sıdıka Hanım, 1313: 35).

Beden Eğitimi başlığında ele aldığı ilk konu yeme alışkanlığıdır. Bir insanın günlük yaşamda alacağı gıda miktarının ne kadar olacağı, bu gıdaların nelerden oluşacağı, az mı çok mu yenmesi gerektiği üstünde durulan konulardır. Avrupa'daki araştırmalara değinen Ayşe Sıdıka Hanım, iyi beslenmenin çok yemek yemek ya da sadece güzel, lezzetli şeyler yemekten ibaret olmadığını, beslenmeyle ilgili hatalı kanaatler bulunduğunu

* Yetenek bahsi içinde Ayşe Sıdıka Hanımın dikkat çektiği iki temel nokta vardır. Bunlardan ilki yeteneğin ve huyların aileden miras kalmasıdır. Ona göre zeki bir adamın çocuğu her zaman olmasa bile genellikle zeki olmaktadır. Sinirli kişilerin çocukları sinirli, ağırbaşlılarınki ise ağırbaşlı olmaktadır. İkinci nokta ise yetenek ile ırki farklılıklar arasındaki paralelliktir. Fiziki Antropoloji ve evrim üstüne çalışmaların hız kazandığı bir dönemde Ayşe Sıdıka Hanım'da bu bilimin etkisi altında kalarak beyaz ırkın sarı ırktan, sarı ırkın ise siyah ırktan üstün olduğunu belirtmektedir.

anlatmıştır. Bazı bilim adamlarının mideyi fazla doldurmamak gerektiğini bazıları ise ne kadar yenirse o kadar sağlıklı olunacağını söylediğini belirten Ayşe Sıdıka Hanım'a göre bu noktada bireyin fiziki durumunu göz önünde bulunduran bir denge sağlanmalıdır. Özellikle yeni doğmuş bir bebeye yemek verilirken onun midesinin sindirim kabiliyeti göz önünde bulundurulmalıdır.[*] Ayrıca değişik gıdalardan etkilenen hastaların sağlıksız yiyeceklerden uzak tutulmaları gerektiği de unutulmamalıdır. (Ayşe Sıdıka Hanım, 1313: 41–45).

Ayşe Sıdıka Hanım elbise bahsinde Avrupa'yı sert bir şekilde eleştirmiştir. Ona göre elbise insan vücudunu dış tesirlerden koruma işlevinden uzaklaşıp süsleme işleviyle ön plana çıkmaktadır. Avrupa kökenli elbiseler süslenme eksenli öykünmeye işaret etmekteydi. Avrupa'nın şekilsel girişine bir karşı çıkış olan bu bakış açısı geleneklere bağlılıkla güçlendirilmiştir. Modası sürekli değişen gülünç elbiseleri takip etmenin hem milli servete hem de göz zevkine zarar verdiğini belirten yazar, kadınların süslenmek için yaptıkları masrafların sağlık için yapılan masraflardan daha fazla olduğunu iddia etmektedir. Mesela Avrupa kökenli kadın kurdeleleri milli servetin boş yere dışarı çıkmasına neden olmaktadır. Ayşe Sıdıka Hanım'a göre süslenme kaygısı yalnızca günümüze has değildir. İlkel toplumlardan örnekleyerek onların yağmurlu, fırtınalı günlerde postlarını sakladıklarını güneşli ve sakin zamanlarda ise güzel görünmek için üstlerine örttüklerini belirtmektedir. Bu örnekten hareket eden yazarımıza göre elbisede süsü tercih edenler ile ilkel toplumlar arasında bir fark bulunmamaktadır. Ona göre hiç kimse kendinden iki kat büyük bir elbiseyi giymek istemez. Bu yüzden elbisede sağlıktan sonra göze hitap da aranmalıdır. Süslenmeyi erkeklerden daha fazla önemseyen kadınlar maruz kaldıkları zararın bilincinde değillerdir. Mide başta olmak üzere pek çok organı sıkarak vücudun güzel görünmesini sağlayan korse anlatmak istediğine güzel bir örnektir. Bilim adamlarına göre sürekli kullanımı iç organların işleyişini bozan korse, vücudu güzelleştirdiği kadar ona zarar da vermektedir. Tabii elbiselerin rengi ve imal edildikleri malzemeler de önemlidir. Kış elbisesi yünden imal edilmeli ve koyu renkli olmalıdır; çünkü koyu renkler ısıyı toplar, açık renkler ise toplamaz, yansıtır (Ayşe Sıdıka Hanım, 1313: 46–51).

XIX. yüzyılda insan hayatının modern koşullar ekseninde hızla dönüşmesi özellikle kentlerde yaşayan bireylerin güçsüzleşmesine yol açmıştır. İnsanların eskiye göre daha fazla iş yükü altında ezilmesi ve demiryolu, araba, tramvay gibi araçlar nedeniyle daha az hareket etmesi bu duruma sebep olmuştur. Bu nedenle Ayşe Sıdıka Hanım'a göre bedeni, günlük yaşamın işleyişinde çeşitli yöntemlerle hareket ettirmek gereklidir. Bedenimizi fiziki açıdan yoran işlerden sonra yediklerimizi daha rahat hazmederiz, daha temiz bir uyku çekeriz. İşte bu durum hareket etmenin yaşam kalitemizdeki etkisini açığa çıkartır. Yazara göre modern hayatın koşullarında çocuğa küçük yaştan itibaren bedenini kuvvetlendirecek jimnastik eğitimi verilmelidir. Zaten jimnastiği ilaç olarak gören pek çok doktor, hastalarının tedavisinde onu kullanmaktadır. Bu düzlemde eğitmen, çocukları sa-

* Ayşe Sıdıka Hanım gıda alımı konusundaki farklılığı diğer canlılar bazında da değerlendirip et yiyen canlıların midelerinin küçük ve kısa olduğunu otyiyenlerin ise birkaç keseden oluşan büyük ve uzun midelerinin bulunduğunu. Ot yiyen canlıların bu sayede et yiyenlerden beş-altı kat daha fazla besin aldıklarını belirtmektedir.

dece ders çalışmaları için teşvik etmemeli, koşmalarını ve oynamalarını da sağlamalıdır. Avrupa'da zorunlu hale gelen oyunlar sayesinde çocuğun hareket kabiliyeti arttırılarak sağlıklı bir bedene giden kapı aralanmaktadır. Ancak şu da unutulmamalıdır ki jimnastik erkeklerden çok bayanların ihtiyaç duyduğu bir derstir. Kadınlar doğaları gereği hastalığa erkeklerden daha açık olduklarından bedenlerini jimnastikle kuvvetlendirmelidirler. (Ayşe Sıdıka Hanım, 1313: 53–61).

Ayşe Sıdıka Hanım'a göre zihin eğitimi ile sanayileşme-uygarlaşma arasında kesin bir bağlantı vardır. Tarihsel bakış açısıyla uygarlaşmayı değerlendirecek olursak insanın, XIX. yüzyılda gösterdiği ilerlemenin arkasında bilimsel yeterlilik ve zihin eğitimi sonucunda ortaya çıkan demiryolunun, buhar makinesinin ve matbaanın katkılarını görebiliriz. Bilim ve teknolojideki yeni keşiflerle işlev kazanan icatlar sonucunda toplumlar arasındaki medeni, ticari, hukuki ilişkiler artmıştır.* Öyle ki bilim ve teknik o kadar çok gelişmiştir ki bugün çeşitli yöntemlerle hayvan leşleri bile insan yararına kullanılmaktadır. Ayşe Sıdıka Hanım, bu gelişim çizgisinin arkasında bulunan ticari dürtüleri de gözden kaçırmamaktadır. Ona göre ticari dürtüler sayesinde hem bilim ve teknik eskisine göre daha hızlı gelişmekte hem de disiplinler arası ilişkiler artmaktadır. Zaten pedagoji bu durumun yansımasıdır. Zihin eğitiminin önemini gelişmiş toplumlar ile gelişmemiş toplumları karşılaştırdığımızda daha iyi anlayabiliriz. Avrupa'nın bilim ve teknikte elde ettiği başarılar onun hızla kalkınmasının anahtarı olmuştur. Bu noktada Ayşe Sıdıka Hanım Afrika'daki ilkel toplumları örneklendirip, onların gelişememelerinin nedenini zihin eğitiminin eksikliğinde görür. Hatta daha da ileri gidip oryantalizmin etkisiyle Avusturya ve Amerika kıtasının medenileşmesindeki Batı etkisine dikkat çeker. Buradan da şu sonucu çıkartabiliriz ki ona göre feodalizmin dinamiklerinden kurtulmuş modern bir toplum zihin eğitimiyle mümkündür. Değişen dünyanın farkında olan, toplumunun ilerlemesi ve huzuru için çalışan, rekabet eden, bilgili, dinç ve görev bilir bireyler yetiştirebilmek için erken yaştan itibaren zihin eğitimine önem verilmelidir (Ayşe Sıdıka Hanım, 1313: 63–72).

Zihin eğitiminde uzun yıllar boyunca ezber yöntemi kullanılmıştır. Ancak eğitim bilimcilerinin çalışmaları sonucunda bu yöntemin bireyin eğitiminde başarılı sonuçlar doğurmadığı ortaya çıkmıştır. Konuları ezberlemek öğrenmek anlamına gelmemektedir. *"Eğitimciler her şeyin görerek, araştırarak, deneyim edilerek öğrenilmesini istemektedirler."* diyen Ayşe Sıdıka Hanım'a göre bir konuyu öğrenmeye çalışmak onunla ilgili pek çok gereksiz kalıbı ezberlemekten çok daha iyi bir yöntemdir. Avrupalı eğitimciler erken yaş eğitiminde teorik bilgi verilmesine karşı çıkarak pratik bilgiyi yönelmişlerdir. Çocuk, uğraşmak istediği sanat ya da meslek paralelinde o konu ile ilgili pratik adımlar atıp, mesleğinin gerektiği aletleri kullanarak tanımaktadır. Ancak ezberi tamamen eğitim sistemimizden uzak tutmak mümkün değildir. Çünkü delile ve ispata ihtiyaç duymayan bazı temel bilgileri hafızaya alıp saklayabilmek için ezber gereklidir. Mesela coğrafyada

* Ayşe Sıdıka Hanım bu noktada ileriyi görerek, elektrik alanındaki yeniliklerin ileride insanın hayatını daha da kolaylaştıracağını belirtmekte. Günümüz bilim adamlarının akarsulardan, şelalelerden yararlanarak elektrik üretmeye çalıştıklarını söylemektedir.

yer alan memleket isimlerini, dağları, nehirleri anlamak için çok fazla akıl yormaya gerek yoktur, hafızada tutulmaları yeterlidir. Yazara göre burada dikkat edilmesi gereken husus akıl ile çözümlenen konuların ezberletilmemesidir. Akıl ve kavrayış ile çözülebilecek bilgileri ezberleyip hafızaya yerleştirmeye çalışmak onu boş yere yorar. Eğitim bilimi açısından burada önemli olan bir başka husussa çocuğun eğitiminde yaş ile zihni yeterlilik arasındaki orantıdır. Karşılaştırma yeteneği gelişmemiş bir çocuğa mantık ve geometri gibi düşünce kuvveti gerektiren dersler öğretmek boşa zaman harcamaktır. Ayşe Sıdıka Hanıma göre bu, ders programını uygularken çocuğun zihni yetileri hakkında bilgi sahibi olmamız gerektiğini netleştirmektedir. Demek ki şunu söyleyebiliriz ki zihni kabiliyet ve yetenek ile çocuğun yaşı arasında eğitimcilerin gözden kaçırmamaları gereken bir ölçü bulunmaktadır. Mesela çocukken hafıza kuvvetli olduğundan ezberlemek, çocuğa öğrenmekten daha kolay gelir. Bu nedenle dil öğrenmek gibi hafıza kuvveti gerektiren uğraşılar bu dönemde gerçekleştirilmelidir. Mevcut merakı dış dünyaya yönelik olduğu için matematik, mantık, geometri gibi soyut konuları ona öğretmeye çalışmak bitkileri, böcekleri, hayvanları tanımalarını sağlamaktan çok daha zordur (Ayşe Sıdıka Hanım, 1313: 73–82).

Çocuğa fizik, biyoloji, kimya gibi fen bilimleri öğretilirken deney ve gözlem yöntemi kullanılabilir. Yazara göre bu yöntem olmasaydı insanoğlunun bilimsel ve tekniksel anlamda gelişmesi söz konusu olamazdı. Bu yöntem sayesinde keşifler, icatlar yapılmıştır. Botanik, jeoloji, biyoloji gibi deney ve gözlem ile öğretilen fenler kavratılırken öncelikle dersi ele almak, sonrada derste adı geçen bitki ya da hayvanları gözlemlemek o konunun kolayca anlaşılmasını sağlar. Yazar çocukların gözlem yapabilmesi için Avrupalıların hayvan ve bitki bahçeleriyle, tarih müzelerine oldukça yüksek meblağlar sarf ettiklerini belirttikten sonra II. Abdülhamit'in bu konudaki çabalarına da değinmektedir. Yine olaya gerçekçi yaklaşan yazar, kızlar için şu anda böyle okulların açılmasının mümkün olmadığına da işaret etmektedir (Ayşe Sıdıka Hanım, 1313: 83–89).

Ayşe Sıdıka Hanım'a göre çocuğa iyi bir zihin eğitimi verebilmek için eğitici dikkat, kavrayış, hafıza, hayal ve yargılama güçleri hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Ona göre kavrayış başlı başına bir yetenektir ve her insanda farklı şekilde var olur. İnsan duygularının incelik, zariflik kazanması neticesinde ayrıntıları fark edebilme kabiliyetinin mükemmelleştirilmesi bireysel hizmetlerin başarıya ulaşmasında anahtar rol oynamaktadır. Bu nedenle bireyin kavrayış yeteneğini değerlendirerek onu yönlendirmek en doğru yöntemdir. Kimi insanlar vardır ki yüksek gürültüde bile düzenli notaları duyabilecek hassas bir kulağa sahiptir. Bazıları ise yeşil, sarı, kırmızı renkleri karıştırabilirler ya da hiç göremezler. Tarihimizin büyük dâhileri ise bambaşka yerdedirler. Onlar sıradan insanlardan çok daha güçlü kavrayış yeteneklerine sahip olduklarından bilimsel kanunlar yaratabilmişlerdir. Bu yetenekler konusunda dikkat edilmesi gereken bir başka husussa doğuştan gelmeleridir. Mesela üstün zekâ tamamen doğuştan gelen bir yetenektir. İşte eğitmene burada düşen görev onları yeteneklerine uygun eğitim sahasına yönlendirmektir. Mesela tasarım gücü oldukça kuvvetli olan bir çocuğu matematik tahsiline yönlendir-

mek hem onun için hem de toplum için en doğru karar olacaktır. Yazara göre dikkat ile kavrayış arasındaki ortaklık da unutulamamalıdır. Bir insan ne kadar zeki olursa olsun ya da kavrayışı ne kadar güçlü olursa olsun zekâsını ve kavrayışını belli bir noktaya yöneltmezse dikkatini o noktada toplamazsa kavrayış ve zekâsının sağlayacaklarından yararlanamaz (Ayşe Sıdıka Hanım, 1313: 91–97).

Ayşe Sıdıka Hanım'a göre duyumlarımız aracılığıyla aklımızda yer edinen izlerin tekrar varlığını hissettirmesine hafıza denir. Tıpkı kavrayışta olduğu gibi hafızada bireyden bireye değişmektedir. Kiminde göz, kiminde kulak hafızası daha kuvvetlidir. Ayrıca hafıza sadece insana özgü değildir. Güvercin gibi bazı hayvanların da şaşırtıcı hafızaları bulunmaktadır. Kavrayışta olduğu gibi dikkatin de hafıza üstünde ciddi etkisi bulunmaktadır. İnsan bir şeye ne kadar dikkat ederse onu o kadar hafızasında tutabilir. Düşünürümüz bu noktada insanın hafızasının özellikle uzmanlaştığı konuda daha güçlü olduğunu belirtmektedir. Bir ressam matematikçi ile karşılaştırıldığında renkleri ve manzaraları hemen akılda tutar ama matematikçi kadar sayılarla içli dışlı olamaz ya da tarihçi kadar olay ve olguları hatırlayamaz. Hafızanın yaş ile bağlantısı dolayısıyla eğitici yaşı da göz önünde bulundurmalıdır. Gençlikte hafızanın gücü fazladır, yaşlandıkça özellikle kırklı yaşlardan sonra hafızanın gücü azalmaya başlar. Ayşe Sıdıka Hanım'a göre hafızanın en kuvvetli olduğu çocukluk döneminde muhakeme yeteneği isteyen alanlardan ziyade dil eğitimi gibi ezbere dayanan alanlara öncelik verilmelidir. Aslında çocuğa verilecek bilgiler hafıza gücüyle kazanılacak bilgiler, tasarlanılarak kazanılacak bilgiler ve gözlem-deney ile elde edilecek bilgiler olmak üzere sınıflandırılmalıdır. Tarih, coğrafya, biyoloji, botanik gibi alanları hafıza ve gözlem gücüyle çocuk çok daha rahat elde eder ama karmaşık matematik problemlerini çözebilecek kapasiteye ulaşabilmesi için on beş yaşına kadar beklenmelidir.* Hafıza gücüne fazla yüklenilmesinin kavrayış, hayal ve yargılama gücünü zayıflatacağı, zihnen fazla yorulan çocukların burun kanamaları ve şiddetli baş ağrılarıyla karşı karşıya kalacakları da yazarın hatırlattığı bir başka noktadır. İşin açıkçası dehaların yeteneklerine sahip değilseniz hafızanızın kapasitesini zorlamanızın pek mantığı bulunmamaktadır (Ayşe Sıdıka Hanım, 1313: 99–105).

Kişiden kişiye değişen, her insanda bulunan ama farklı şekillerde kendisini gösteren bir başka zihinsel yeti ise hayal gücüdür. Bir ressamın hayal gücü ile bir bilim adamının hayal gücü birbirlerinden o kadar da farklı değildir fakat hayal gücü her ikisinde de farklı sonuçlar ortaya çıkartmaktadır. Yani hayal yeteneği herkeste vardır. Ancak yeteneğe, zevke, kavrayışa ve alınan eğitime göre ortaya çıkarttığı sonuçlar bambaşkadır. Ayşe Sıdıka Hanım'a göre duygularımızla topladığımız verileri kaynaştırma, bütünleş-

* Tabiat bilgisi dersinin önemine değinen yazarımız şunları söylemektedir: *"Tabiat bilgisinin çocukluk döneminin en uygun en faydalı dersi olduğu konusunda uzmanlar ve mürebbiyeler hemfikirdirler. Tabiat bilgisi dersi konu itibariyle zaten şimdiye kadar anlattığımız şartların toplamıdır. Çocukların meraklanmalarını sağladığı için dikkatlerini çeker. İlgilerini çektiğinden onları sıkmayarak onlara, birçok şey öğretir ve onları eğlendirir. Matematik, mantık ve diğer soyut bilimlerin fiziki şekilleri olmadığı için onların öğretilmesi büyük bir zihni çaba gerektirir. Tabiat bilgisi ise yalnız tariftir. Her şekilde çocukların yaratılışlarına, zekâlarına uygun ve terbiyeleri için gerçekten lazım olan bir derstir. Başta gözlem olmak üzere çeşit çeşit şeylerle alakalı olup, hafıza gücüyle öğrenilir. Ayrıca eğlenceli olduğundan çocuğun yaşına, zevkine, aklına en uygun derstir."*

tirme kuvvetine hayal gücü denir. Yani çevremizde gördüğümüz, işittiğimiz, tattığımız her şey hayal gücümüzün kaynağıdır. Bir manzara resmi yapmak isteyen ressam o resmi yapmadan sahilleri, ormanları, çayırları gezerek önce bilgi toplar, daha sonra ise topladığı bilgileri hayal gücünde bütünleştirerek resme döker. İşte resme dökülürken durum farklılaşmaktadır. Çünkü herkes manzara imajlarını zihninde toplayabilir ama iş onu resimleştirmeye geldiğinde bunda herkes aynı başarıyı gösterememektedir. Aynı durum bilim adamları içinde geçerlidir. Hayal gücünün geliştirilebilmesi için eğitilmesi şarttır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus yazara göre yetenektir. Eğitici bireyi ancak yetenekleri ölçüsünde geliştirebilir. Eğitim yeteneğin sınırları içinde bireyi yetiştirebilir ama onu sınırlarının dışına asla çıkartamaz. Avrupa'da hayal gücü eğitimine diğerlerinden daha fazla önem verilmekte, bunun için yeni dersler, yöntemler oluşturulmaktadır. Yazar hayal gücü hakkında Avrupa'da edebiyat merkezli narasyon adlı bir ders olduğunu dipnotta belirterek, bu işin sadece edebiyat ile sınırlı olmayıp fen bilgisi derslerine de uygulanmasını savunur. (Ayşe Sıdıka Hanım, 1313: 106–110).

Bireyin iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırt edebilmesi ona göre yargılama gücü ile mümkündür. İnsan iki şeyin benzerlik ve farklılıklarını anlayabilmek için onlar arasında karşılaştırma yapar ve bu karşılaştırma sonucunda kanaate ulaşır. Elbette ki bu karşılaştırmayı sağlıklı yapabilmek duyuların sağlamlığıyla orantılıdır. Yazara göre önemli olan geçerli, düzgün bir yargıda bulunabilmektedir. Yargılama gücü ile hafıza arasında yaştan kaynaklanan keskin bir farklılık da vardır. İnsanın gençliğinde hafızası kuvvetlidir, yaşlandıkça hafızası güçten düşer ama olgunlaştıkça yargılama gücü mükemmelleşir. Bu nedenle yargılama gücünün işlevselleşmesinde eğitimin katkısı büyüktür (Ayşe Sıdıka Hanım, 1313: 112–115).

Ayşe Sıdıka Hanım'a göre bireysel, toplumsal görevlerimizi öğretip insanlık için yararlı fertler haline gelmemizi sağlayan eğitime ise ahlâk eğitimi denir. Sağlıklı bir bedene ve fikri altyapıya sahip olmayan birey, modern topluma ayak uyduramayacağından ahlâk eğitiminde başarılı olabilmek mümkün değildir. Ona göre maddi, manevi görevlerimizi ahlâki sınırlarımız belirlemektedir. Görevlerimiz en küçük toplumsal birim olan aileden başlamaktadır. Bu sebeple uzun ömürlü bir aile düzeni için anne ve baba mutluluklarına ve sağlıklarına dikkat etmelidirler. Yani aile bireyleri arasında bütünlük bulunmalıdır. Bireylerden herhangi birinin rahatsızlığının ya da mutluluğunun aile bireylerinin tamamının mutluluğuna ya da huzursuzluğuna yol açacağını belirten yazara göre ailedeki ahenk sosyal yapıyı daha sağlıklı kılar. İşte ahlâk eğitimi hem bireysel, hem aile içi hem de toplumsal kuralları öğreterek bireyin diğer insanlarla ilişkilerini yürütmesini sağlayan yaşam tarzını zihinde şekillendirir (Ayşe Sıdıka Hanım, 1313: 117–122).

Bu arada ahlâk eğitimi bireyin doğuştan getirdiği iyi huyları geliştirmeye çalışırken kötü huyları da sonlandırmalıdır. Yazar yaratılışımızdan kaynaklanan huylar üstünde iki tartışmanın mevcut olduğunu belirtmektedir. Bir cepheye göre insanın huyu başlangıçta ne ise sonrada odur. Şeyh Saadi Şirazi *"kurt yavrusu kurt olur insanla büyüse bile"* demiştir. Diğer cepheye göre ise tamamen masum doğan insanın ahlakını toplumsal ko-

şullar belirler. Ayşe Sıdıka Hanım bu noktada iki görüşünde doğruluğunu kabul eder, ona göre doğduğunda herkes suçsuzdur ancak bazı insanlarda iyiliğe bazılarında ise kötülüğe doğru bir eğilim bulunduğu da bir gerçektir. İyi huylu bir insan kötü insanlar içinde büyürse kötü işlere bulaşabilir. Kötü huylu bir insan ise iyi insanlar arasında büyürse kötü işlere bulaşma cesaretini kendisinde bulamaz. İşte bu, bize eğitimle huyun şekillendirilebileceğini göstermektedir. Eğitmen burada özellikle kötü huylu insanın huylarını tadile çalışmalı ama bunu yaparken bireyin huyunu tamamen değiştirebileceği hayaline de kapılmamalıdır. Tabii eğitici, yalancılık, edepsizlik gibi sonradan kazanılan ahlâki bozuklukları da düzeltmelidir.(Ayşe Sıdıka Hanım, 1313: 123–127).

Ahlâk eğitiminde gözden kaçırılmaması gereken ilk konu her insanda farklı şekilde var olan iradedir. Ayşe Sıdıka Hanım'a göre insan kişiliğine ne kadar hâkimse iradesi de o kadar güçlüdür. Hisleri kendisini nereye yönlendirirse yönlendirsin iradeli kişi arzularını gerçekleştirebilmek için elinden gelen her şeyi yapar. Özellikle hareket iradesi hakkındaki çalışmalar beyin ile hareket iradesi arasındaki ilişkiyi netleştirmektedir. İnsanda, hayvanda iradenin daha doğrusu hareket iradesinin merkezi beyindir. Kolumuzu, elimizi, ayağımızı oynattığımızda gerekli hareket emrini beynimizin o hareketlerle ilgili olan sinir merkezleri verir. Ancak bu emir doğrudan doğruya hareket merkezine gitmez. Beyinciğimiz de bundan haberdardır. Beyincik çeşitli şekillerde ortaya çıkan hareketin düzensizliklerini ortadan kaldırır. Ondan sonra ortaya çıkan asıl irade aracılığı ile hareket isteği ait olduğu yere ulaşır ve hareket meydana gelir.* Yazara göre fiziksel irade haricinde bir de ruhsal irade bulunmaktadır. Ruhsal iradeyi anlayabilmek daha zordur. Sağlıklı vücudu olan ama çelimsiz öyle tarihi şahsiyetler vardır ki bunlar olağanüstü iradeleriyle herkesi etkilemişlerdir. Zekâca çok iyi olan ama irade sahibi olmadıklarından başarılı olamayan, ama zekâsından kaynaklanan eksiklikleri iradesiyle kapatan kişiler de bulunmaktadır. İşte bu fertler güçlü iradelerinin yarattığı güzel ahlak ile kendi kusurlarını düzeltip çevrelerine örnek olmuşlardır. Bu noktada eğitici kötü huyların yerine iyi huyları açığa çıkartıp, bireyi ahlâki kurallara uyar hale getirmeye çalışırken iradeli olmalıdır. Çünkü iradesiz eğitici, çocuğu hayatın ahlâksal, toplumsal kodlarına uygun eğitemez (Ayşe Sıdıka Hanım, 1313: 131–138).

Kendi çıkarı için çevresindekilere zarar veren, çıkarını elde etmek için can yakmaktan çekinmeyen en ufak hatayı affetmeyen, kin güden, fırsat eline geçtiğinde intikam almaya çalışan, ailesiyle, çocuklarıyla arası iyi olmayan bireyler ahlâki vicdanı gündeme getirirler. Ayşe Sıdıka Hanım'a göre çıkarcılık az çok herkeste bulunmaktadır. Burada önemli olan kişinin çıkarlarını gerçekleştirirken başkalarına zarar vermemesidir. Çünkü herkes vahşi bir çıkarcılığın peşine düşerse toplumsal huzur bozulur. Demek ki

* Ayşe Sıdıka Hanım dipnotta şu bilimsel verileri vermektedir: *" Sinir merkezi diye beynimizde, beyinciğimizde omurilik keşfolunmuş ve bir takım organların görev merkezi olarak tanımlanmıştır. Konuşma ile sinirler beynimizde bulunmaktadır. Ve deneyim ile sabittir. Konuşma merkezi beynimizin sol tarafındaki çukur girintilerden dördüncüsüdür. Eğer bu merkez zarar görürse, konuşma yeteneği ortadan kalkar. Benzer merkezlerin pek çoğu bilim adamları tarafından keşfolunmuş ise de henüz iradeye etki eden merkez bulunamamıştır. Bunları bulmak öyle kolay değildir."*

çıkarcı da olsa insan ayırt etme ve yargılama gücüne sahip olmalıdır. Ahlâk eğitiminin yargılama gücünün vicdan olduğunu düşünen yazara göre yargılama gücünün eğitimle farklılaştırılabilmesi gibi ahlâki vicdan da eğitimle dönüştürülebilir. Tabii vicdanın akılla beraber hareket ettiği unutulmamalıdır. Mesela akıl bir hareketi yararlı görürken vicdan onun haksızlığına kanaat getirirse, çıkar ile hareket eden kişi pişmanlık hisseder. Bu arada ahlâki vicdanın her insanda aynı olmadığı da unutulmamalıdır. En başta bireysel farklılıklar daha sonra ise bireyin içinde yaşadığı ortam, ahlâki vicdanı biçimlendirir. Cahillik ve zorunluluk nedeniyle vicdansız olarak nitelendirilen bireyler tecrübeli bir eğitmenin kılavuzluğunda toplumsal sıkıntıya yol açan kusurlarından kurtulabilmektedirler. Eğitici, çocukta ahlâki vicdanı değerlendirirken onların merhamet ve şefkat duygularından uzak olduklarını da hatırlamalıdır. Örneğin pişmanlık duygusunu tanımayan çocuklar küçük hayvanlara zarar verdiklerinde ya da annelerini üzdüklerinde yarattıkları yanlış durumun niteliğini kavrayamazlar. Ayşe Sıdıka Hanım'a göre eğitici, eğitim sürecinde çocukta ahlâki vicdanın henüz şekillenmediğini her zaman akılda tutmalıdır. Burada dikkat edilmesi gereken husus çocuğun küçüklüğünden itibaren hatalarını itiraf etmesini sağlamaktır. Eğer çocuk pişmanlık duygusu paralelinde hatalarını itiraf etmeye alıştırılmazsa merhametsiz bir insana dönüşebilir (Ayşe Sıdıka Hanım, 1313: 138–147).

İnsan bir yandan kendisiyle ilgili konuların bir yandan da toplumla ilgili konuların üstesinden gelmek zorunda olduğundan hem kendisine karşı hem de içinde yaşadığı topluma karşı sorumludur. İnsanın özel hayatından kaynaklanan sorumluluğa vicdani sorumluluk, yaşadığı toplumdan kaynaklanana ise yasal sorumluluk denir. Ayşe Sıdıka Hanım'a göre yasal sorumluluk hakkında uzun uzadıya bilgi vermek hukuk biliminin görevidir. Bu sebeple çalışmada vicdani sorumluluk merkeze alınmıştır. Çocuklar ayırt etme gücünden yoksun olduklarından eğiticinin çocuklara özen göstermesi gerektiğini belirten yazara göre çocukta yargılama gücü oluşmadığından yaptıklarından ebeveynler sorumludur. Çocuğun eğitimine katkı sağlamayan, zararlı bireyler yetiştiren ebeveynler yasal ve ahlaki durumlara katlanmalıdırlar. Çünkü çocuk ancak düşünsel ve bedensel yeterliliği olgunlaştığında yaptıklarından sorumlu tutulabilir. (Ayşe Sıdıka Hanım, 1313: 147–154).

Bireyler ve kurumlar tarafından sonradan şekillendirilen, toplumsal bağlılıklarımızdan kaynaklanan zorunluluklarımız vardır. Bu zorunluluklar görevler olarak adlandırılabilirler. Bunlar toplumsal, kurumsal ilişkilerimizin işleyebilmesi için yaratılmışlardır. Ayşe Sıdıka Hanım'a göre bireysel görevlerimiz ve toplumsal görevlerimiz olmak üzere iki tür görevimiz bulunmaktadır. Düşünürler toplumun sağlığı bireylerin bedeni ve ruhi sağlığına bağlı olduğundan bu ikisinin dengeli gelişimini savunmaktadırlar. Ayşe Sıdıka Hanım'a göre dini görevlerimiz de kişisel görevlerimizin içerisindedir. İbadetini gerçekleştirmeyen, sağlığına dikkat etmeyen birey doğrudan herhangi birisinin hakkına saldırmadığından bunlarla ilgili sorumlu tutulamaz. Toplumsal görevlerimiz ise bambaşkadır. İnsanoğlu başlangıçtan itibaren kendisini savunma, koruma ihtiyacıyla karşı karşıya kalmış, bu nedenle ilerlemeye açık zekâsı ve topluluk halinde yaşama yetisi sayesinde

toplumsal savunma mekanizmaları ve kurumları yaratmıştır. Bu mekanizmaların ve kurumların işleyebilmesi için görevler oluşturup o görevler olmaksızın var olamayacağının da bilincine varmıştır.* (Ayşe Sıdıka Hanım, 1313: 155–162).

Uygarlığın sağlıklı gelişimi için aile içi görevlere uymak ve onların sürekliliğini sağlamak şarttır. Ebeveynlerin kendilerine ve çocuklarına, çocukların ise ebeveynlerine karşı görevleri bulunmaktadır. Çocuğun anne ve babasına itaat etmesi görevidir. Ancak bu itaat bilim adamlarına göre körü körüne olmamalıdır. Erken yaşlardan itibaren itaat çocuklara eksiksiz bir şekilde öğretilmelidir. İlerleyen yaşlardaysa itaatin sebeplerini anlamaya çalıştıklarında bu durum hoş karşılanmalı, saygı çerçevesinde eleştirilerine izin verilmelidir. Günümüz ahlâkçılarının pek çoğuna göre saygı uygarlaşmanın anahtarlarından birisidir. İyi bir birey annesine, babasına, akrabalarına ve içinde yaşadığı kurumlara karşı saygılı olmalıdır. İlk dönemlerinde çocuklardan net bir saygı beklenmemeli ona sevgi gösterilmelidir. İlgi gösteren herkesi sever çocuk. Bu sebeple eğitmen çocuğa karşı sert gözükmemeli, onun sevgisini kazanmak için çaba harcamalıdır. İnsanda kolayca ortaya çıkmayan hislerden olan minnettarlıkta unutulmamalıdır. Minnettarlık için en başta hizmeti kalple değerlendirebilecek geniş bir gönle sahip olunmalıdır. Annenin, babanın ve diğer büyüklerin çocuğa gösterdikleri sevgi ve şefkat, ona minnettarlık uyandıracak şekilde anlatılmalıdır. Görevler başlığında sosyal bir problem olarak Ayşe Sıdıka Hanım'ın öksüz ve yetim çocukların durumuna değinerek anne ve babaların öksüz çocuklara davranış şekillerinin insanlığın değerini belirlediğini iddia etmektedir. (Ayşe Sıdıka Hanım, 1313: 162–172).

İnsani içgüdü çocuklarda net bir şekilde izlenebilir. Gözlerini yeni açan bebeğin meme araması içgüdüseldir. Bütün canlılarda görülen türü koruma kaygısının yarattığı bencilik çocuklarda da mevcuttur. Çocuk henüz sahiplik bilincine ulaşamadığından çevresinde bulunan her şeyin kendisine ait olduğunu düşünür. Yazara göre çocuktaki bu içgüdüsel yöneliş hayvansal özümüzün insansal özümüzden önce geldiğini göstermektedir. İşte eğitici bu hayvansal özü insansal öze çevirmek için uğraşmalıdır. İnsanın içgüdüsel huylarını değiştirmenin zorluğuna değinen Ayşe Sıdıka Hanım, insanoğlunun yaratılışının tamamen ortadan kaldırılamayacağını fakat eğitim sayesinde değiştirilebileceğini, güzelleştirilebileceğini belirtmiştir. Bu nedenle eğiticiler kişi ve topluma hizmet eden ahlâki kaideleri belirledikten sonra yararlı olanları çocuklara kabul ettirmeli zararlılardan ise onları uzak tutmalıdır. Bu arada yazara göre, çocukların bencil tavırlarına üzülmemeli, insanlığa hizmet eden bireyler örnek gösterilerek bu bencillik kırılmalıdır. Bu sayede çocuğun hem gayreti arttırılır, hem de kişiliği iyiye yönlendirilir. Çocukluklarında güzel ahlâka sahip olmayan pek çok kişi, akıllı ve işini bilir eğitmenlerin çabaları sayesinde kendilerini düzelterek düzgün bireyler haline gelmişlerdir. Çocukların ahlâki açıdan pek çok farklılıkları bulunmaktadır. Her çocuk yaratılışı, aldığı eğitim ve içinde

* Ayşe Sıdıka Hanım görevler ile uygarlık arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır: *" Toplumsal görevlerimiz sayesinde uygarlık ortaya çıkmıştır. Görevlerin yerine getirilmediği uygarlıklarda fakirliğin ve fakirlikten kaynaklanan hastalıkların yaygınlığının derecesinin arttığı bu nedenle uygarlığın gerilemeğe, çöküşe yüz tuttuğu tarihi ve istatistikî gerçeklerin ışığında kanıtlanmıştır."*

yaşadığı ailenin etkisi paralelinde değişik yeteneklere, huylara sahip olmaktadır. Ama bu süreç içinde özelikle çocuk, anne-baba ilişkisi gözden kaçırılmamalıdır çünkü çocuklar anne ve babanın hayatlarının parçasıdırlar. Maddi, manevi her türlü kusurlarından, iyi ve kötü yönlerinden anne ve baba sorumludur. Çocukların kimisi yaşına uygun olmayacak şekilde iradeli ya da hırslı, bazıları kırıcı, kavgacı bazılarıysa kelebekten korkacak kadar uysal olabilmektedir. Çoğunluğu ben merkezlidir, sebepsiz yere hayvanlara zarar verir, annelerinin her türlü uyarılarına rağmen yaramazlık yaparlar. Merhametli olup, saatlerce sessiz ve sakin bir şekilde oldukları yerde oturanları da vardır. İşte eğitici çocuk ahlâkı arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları göz önünde bulundurarak verilecek eğitimin niteliğini belirlemeli ama bunu yaparken yaramazlıklarının altında merak ve hareket etme dürtüsünün bulunduğunu unutulmamalıdır. Ayşe Sıdıka Hanım'a göre insanın çocukken işlediği hatalar kötü niyetten kaynaklanmamaktadır. Bunu Kınalızade Ali Efendi'den örnekleyen yazar, İslam bilginlerinin bakışında iyilik ve kötülüğün ahlâkın doğallığından değil, ölçüyü kaçırmakla yeterli ölçüde olmamaktan kaynaklandığını savunur. Ona göre özellikle Avrupa'da mal hırsına kapılarak aşırıya kaçan insanlar uygarlığın gelişimine ve toplumsal mutluluğa zarar vermektedir. Bu arada hangi konuda olursa olsun ahlâki açıdan aşırıya kaçmak yanında dengesizliği getirmektedir. Aynı durum yeterli olmamak için de geçerlidir. İnsanda hiçbir hırsın bulunmaması tembel ve sefil insanların sayısını artırdığından ilerleme yavaşlamaktadır. Yazara göre çocuğun ahlâki eğitiminde bu dengeye dikkat edilmelidir. Çocuğun yalan söyleme alışkanlığını dayak ve tehditten oluşan bir yöntemle düzeltmeye çalışmak ona daha fazla zarar verebilir. Yine bir çocuğa kötü davranılırken kardeşine yüz verilirse şiddet gören çocuk kıskanç, ikiyüzlü ve hain olabilir. Anne, baba ve eğitmen çocuk eğitiminde mutlaka dengeyi gözetip, yalana ya da kıskançlığa yol açan koşulları yok etmelidir. Tabii bu süreçte annenin yeri bambaşkadır. Çocuklara herkes ders verebilir, ama en güzel eğitimi veren annedir. Bu nedenle bir milletin toplumsal mutluluğunun sağlanmasında ilk görev kadınlara düşmektedir. Kadın eğitiminin önemsenmesi, eğitimli anneler yetiştirilmesi uygar ve ahlâki topluma giden yolda öncelikle ele alınması gereken konudur (Ayşe Sıdıka Hanım, 1313: 182–205).

Sonuç

Sanayileşme ile birlikte bütün dünyada bilginin üretimi ve yayılımı hız kazanmış, bu sayede Avrupa'nın modern bilim ve tekniği az ya da çok her toplumu etkilemiştir. Bilgiye ulaşmakta yaşanan bu kolaylaşma devletin merkezileşmesine bireyin ise merkezileşen bünyenin ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesine sebep olmuştur. Bireyin merkezin ihtiyaçlarına göre kodlanması için yaratılan yeni eğitim kurumları hem Batı'da hem de Batı dışı toplumlarda geleneksel dinamikleri dönüştürürken, Osmanlı İmparatorluğu gibi Batı'daki yenilikleri ithal ederek bu yenilikleri kendi geleneksel bünyesine dâhil etmek isteyen devletlerde eski-yeni çatışması ortaya çıkmıştır. Ancak merkezin, kozmopolit şehirlerle sınırlı kalıp Türkiye gerçekliğinde 20. yüzyılın ortalarına kadar çevre ile bütünleşememesi modernleşmenin seyrini belirlemiştir. Bilginin üretimi ve yayılımında

19. yüzyılda yaşanan hızlanma erkeğin hâkim olduğu bir toplumda modern bilim ve felsefeyi takip edip onları içselleştirebilen Ayşe Sıdıka Hanım gibi başarılı kadınları yaratmıştır. Osmanlı modernleşmesinin güzel bir örneği olan Ayşe Sıdıka Hanım döneminin yansımasıdır. Osmanlı ulemasına mensup babası tarafından Batı menşeili fikirlere açık bir okula gönderilen, bu sayede İslam eğitim ve ahlâkı ile Batı düşünür ve eğitimcilerini irdeleyen yazarımız eğitim bağlamında İslam ile Batı arasında bir denge kurmaya çalışmıştır. Herbert Spencer'ın uygarlıkların gelişimi, Alexander Bain'in fizyoloji, Şeyh Saadi Şirazi ve Kınalızade Ali Efendi'nin de ahlâk ile ilgili görüşlerinden yararlanarak hazırladığı genel kültüre hitap eden bu çalışmasında pek çok bilimsel, felsefi konuya değinmiştir.

"Usûl-ı Talîm ve Terbiye Dersleri" adlı çalışmasında bilimsel açıklamalar merkezdedir. Eğitim tarihimizin ilk pedagoji eserlerinden biri olan bu çalışmayı özel kılan nokta bir kadın tarafından yazılmış olmasıdır. Dârülmuallimât tecrübelerinden yararlanarak hazırladığı bu eserinde Ayşe Sıdıka Hanım, Batı'da olduğu gibi eğitimi, beden eğitimi, düşüne eğitimi ve ahlâk eğitimi olmak üzere üç başlık altında inceleyerek eğitim ile diğer bilimler arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Bu çerçevede çalışmada psikoloji, biyoloji, botanik, jeoloji ve fizikten örnekler verildiğini görmekteyiz. *"Bilimde teori mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Eğitimde de teorik bilgiyi anlatan eserlere ihtiyaç duyulmaktadır."* diyen Ayşe Sıdıka Hanım teorik bilgi ihtiyacının çalışmanın yazılmasını sağladığını belirtmektedir. Kadın eğitiminin önemi metnin her noktasına yayılmıştır. Daha giriş kısmında kadınlar ile uygarlık arasında bağ kuran Ayşe Sıdıka Hanım, özellikle anne ve kadın eğitici hakkındaki değerlendirmeleriyle çocuk eğitiminde kadının önemini netleştirmektedir. Çocuğa ilk eğitimi veren anne olduğundan onun modern, ahlâklı bir birey olmasında annenin rolü babanın rolünden çok daha fazladır. Bu yüzden kadınlar eğitim hakkındaki bedensel, düşünsel ve ahlâksal konulara hâkim olup çocuklarının eğitiminde kullanmalıdırlar. Eğitimde jimnastiğin yararlarına en erken değinen metinlerden biri *olan "Usûl-ı Talîm ve Terbiye Dersleri"* adlı çalışmada modern yaşam koşullarında jimnastiğin öneminin arttığı okullarda jimnastik eğitimi verilmesinin özellikle çocuğun beden sağlığı için gerekli olduğu belirtilmektedir.

Modernleşme ile birey arasındaki bağlantıda düşüncenin çizdiği sınırların belirleyici olduğuna değinen esere göre bireyin eğitiminde zihin eğitimi mutlaka göz önünde bulundurulmalı; bu eğitimde modern bilimin gelişmesini sağlayan gözlem ve deney yöntemi kullanılmalıdır. Ezbere belli sınırlar içinde karşı çıkan Ayşe Sıdıka Hanım'a göre çocuk, duyu organlarını kullanabildiği bir eğitim sistemine dâhil edilmelidir. Bu yapılırken çocuğun bedensel yeterliliği ve yetenekleri göz önüne alınmalı, düşünerek, tasarlanarak öğretilebilecek bir konu ezberletilmemelidir. Tabii ezberinde kendisine has bir konumu bulunmaktadır. Özellikle tarih gibi sabit olay ve olgularla iç içe bulunan bilimlerde ezberden tamamen kaçabilmek mümkün değildir. Bilimsel araştırmaların önemine her noktada değinen çalışmaya göre gerçekçi eğitim ancak bilimsel verilerin dikkate alınmasıyla mümkün olabilir. Pedagojide dikkat edilmesi gereken bilimsel gerçek çocuğun

yaşının ve yeteneğinin göz önünde bulundurulmasıdır. Eğitici çocuğun yaşının ihtiyaçlarıyla sahip olduğu yeteneklere dikkat etmezse eğitimde başarıya ulaşamaz. Özellikle zihin eğitiminde yetenek bahsinin önceliğine değinen eserde çocuğun zihinsel yetileri ile eğitimi arasındaki paralellik çeşitli başlıklar ile ele alınmış, çocuğun yetilerine göre yönlendirilmesi savunulmuştur.

Modern toplumun işleyişinde toplumsal ahlâk da göz önünde bulundurulmalıdır. Burada iş yine eğitmene düşmektedir. Eğitici ahlâklı bireylerin yetiştirilebilmesi için yaşadığı toplumun ahlâk kurallarına hâkim olmalıdır. Çocuğun görev bilir yetişmesi için önce anne ve baba daha sonra ise eğitici çaba harcamalıdır. Burada yine Ayşe Sıdıka Hanım'ın bilimsel bir bakış açısıyla hareket ederek çocuğun yaşını, yeteneklerini ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmanın gerekliliğine değindiğini görmekteyiz. Çocuk içgüdüsünün tanınmasıyla şekillendirilebilecek olan ahlâk eğitiminde çocuk toplumsal yaşayışa zarar veren çıkarcılıktan uzaklaştırılmalı, bilinçli, seven, saygılı bir birey haline getirilmelidir. Unutulmaması gereken başka bir konuysa ölçüyü kaçırmakla yeterli ölçüde olmamak arasında denge sağlanması gerçeğidir. Birey ne aşırı hırslara kapılmalı ne de hiç hırsa kapılmayacak kadar tembel olmalıdır. Sonuç itibariyle 1897 yılında yayımlanan ve ciddi bir boşluğu dolduran "*Usûl-ı Talîm ve Terbiye Dersleri"* adlı çalışma eğitimi döneminin bilimsel gelişmeleri ile bütünleştirip çocuk eğitiminde dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında çözümlemelere ulaşan bunu yaparken de geleneksel eserlere başvurmaktan uzak durmayan kaynak niteliğinde bir çalışmadır.

Kaynakça

Akyüz, Y. (1999). Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetişmesi ve Meslek Hayatı. *Milli Eğitim*(143), 12-32.

Akyüz, Y. (2000, Temmuz-Ağustos-Eylül). Resimli İlk Türkçe Alfabe ve Okuma Kitabımız ve Türk Eğitim Tarihindeki Önemi. *Milli Eğitim*(147), 3-8.

Akyüz, Y. (2010). *Türk Eğitim Tarihi.* Ankara: Pegem Akademi.

Ata, B. (2009). Selim Sabit Efendi'nin Okul Tarihi İnşası. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 7*(2), 377-392.

Ayşe Sıdıka Hanım (1313/1897). *Usul-ı Talim ve Terbiye Dersleri.* İstanbul: Âlim Matbaası.

Baskın, B. (2008). II. Meşrutiyet'te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfünunu. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(30), s. 89-123.

Binbaşıoğlu, C. (2005). *Türk Eğitim Düşüncesi.* Ankara: Anı Yay.

Celkan, H. Y. (2008). I. Meşrutiyet Döneminde Modern Bir Eğitimci: Münif Paşa. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(2), 399-403.

Çakır, S. (1996). *Osmanlı Kadın Hareketi.* İstanbul: Metis Yay.

Çıkla, S. (2005, Ağustos-Eylül). Tanzimattan Günümüze Çocuk Edebiyatı ve Bazı Öneriler. *Hece*(104-105), 89-107.

Dudley, L. M. (1997). *Kalem ve Kılıç.* Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Ergin, O. (1977). *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi.* İstanbul: Eser Kültür.

Güven, İ. (2010). *Türk Eğitim tarihi.* Ankara: Naturel Yayıncılık.

Güven, İ. & Akagündüz, Ü., (2011). Osmanlı Devleti'nde Kadınlara Yönelik Tarih Öğretimi Çabaları ve Ali Seydi Bey'in Kızlara Mahsus Tarih-i Osmani Adlı Eseri. *OTAM*(26), 141-165.
Kocamanoğlu, E. (1999). Eğitim Hakkındaki Görüşleri ve Ayşe Sıdıka Hanım. *Tarih ve Toplum*(189), s. 51-55.
Koçer, H. A. (1975). *Eğitim Sorunlarımız Üzerine İncelemeler ve Düşünceler.* Ankara: Şafak Matbaası.
Mardin, Ş. (2007). *Türk Modernleşmesi.* İstanbul: İletişim Yayınları.
Meriç, N. (2000). Kadında Meydana Gelen Değişmelerin Tarihselliğinden Bir Kaç Kesit. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü* (s. 53-79). içinde İstanbul: Pınar Yay.
Neyzi, L. (1999). *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
Oktay, A., & Öztürk, C. (1991). *Türkiye'de Kızların Eğitimi.* İstanbul: Eğitimde Nitelik Geliştirme.
Sakaoğlu, N. (1993). *Osmanlı Eğitim Tarihi.* İstanbul: İletişim Yay.
Şanal, M. (2010). Musa Kâzım Bey'in (1858-1919) Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Görüşleri. *Turkish Studies, 5*(3), 1862-1879.
Tekeli, İ., & İlkin, S. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşum ve Dönüşümü.* Ankara: TTK.
Temelkuran, T. (1970). Türkiye'de Açılan İlk Kız Öğretmen Okulu. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*(36), s. 61-66.
Ülken, H. Z. (1994). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce.* İstanbul: Ülken Yayınları.
Woodruff, W. (2010). *Modern Dünya Tarihi.* İstanbul: Pozitif Yayınları.

Özet

DÜŞÜNCE TARİHİMİZİN EĞİTİMCİ SİMALARINDAN AYŞE SIDIKA HANIM VE USÛL-I TALÎM VE TERBİYE DERSLERİ ADLI ESERİ

Eğitim tarihimizde belirgin bir konuma sahip olan Ayşe Sıdıka Hanım genç yaşta vefat etmesine rağmen önemli eserler kaleme almıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrasında eğitimde yaşanan gelişmeler hem erkekleri hem de kadınları etkilemiştir. Dönemin devlet adamları kadın eğitimi üstüne neler yapılabileceğini düşünerek yeni eğitim kurumları açmışlardır. Hatta Usul-i Cedid Hareketi yeni ders kitaplarıyla modern eğitim düşüncesini yaygınlaştırmıştır. Bu hareket sayesinde öğretim hayatını yeniden gözden geçiren eserler kaleme alınmış, özellikle ilköğretim önemsenmiştir. 1872'de doğan Ayşe Sıdıka Hanım bu süreçten doğrudan etkilenmiştir. 1897 yılında yayımladığı "Usûl-ı Talîm ve Terbiye Dersleri" adlı çalışması ilk pedagoji eserlerinden birisidir. Ama eseri önemli kılan temel unsur bir kadın eğitimci tarafından hazırlanmış olmasıdır. Dönemin koşullarında kadın eğitimci, sanatçı, düşünür ve siyasetçi sayısının yetersiz olduğu düşünüldüğünde Ayşe Sıdıka Hanım eserleri ve çabaları ile oldukça dikkat çekmektedir. Beden eğitimi, zihin eğitimi, ahlak eğitimi, zihinsel yetiler, irade, sorumluluk, minnettarlık, içgüdü, saygı ve sevgi gibi konuları eserinde irdelemiştir. Bu konular çerçevesinde makalemizde Ayşe Sıdıka Hanım'ın fikirleri Usûl-ı Talîm ve Terbi-

ye Dersleri'ne göre değerlendirilmektedir. Modern eğitim düşüncesinin çoğu gelişmesinden bahseden bu eser öğretmenlerin çocukların eğitiminde nelere dikkat etmeleri gerektiğini belirginleştirmektedir. Eser hakkındaki bu makale şüphesiz ki ülkemizdeki pedagoji geleneğinin kökenini çıkartmakta yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Bilimi, Kadın, Ders Kitapları, Zihin Eğitimi, Beden Eğitimi, Ahlak Eğitimi.

Abstract

AYŞE SIDIKA HANIM AND LESSONS OF EDUCATION AND TRAINING METHODS IN HISTORY OF TURKISH EDUCATION

Having a significant place in our education history Ayşe Sıdıka Hanım died young but she had prepared imported works at a short span of time. The developments in education influenced both mans and women after the proclamation of the Imperial Edict. The statesmen of this era made a major contribution woman education by establishing the new educational institutions. As a matter of course new textbooks was written by various educators and thinkers. Ayşe Sıdıka Hanım who was born in 1872 directly was impressed by this period. Lessons of Education and Training Methods (Usûl-ı Talîm ve Terbiye Dersleri) which was published in 1897 was written by Ayşe Sıdıka Hanım. This book is one of the first pedagogy works. Since it is written by a women Ayşe Sıdıka Hanım's book has a very important position. When the numbers of woman educator, woman artist, woman thinker and woman politician were inadequate in Ottoman State Ayşe Sıdıka Hanım highly attracted attention with hers attempts on the conditions of period. Physical education, idea education, moral education, mental abilities, will, responsibility, gratitude, instinct, love and respect were evaluated in this work by writer. Within this framework this article focuses to understand opinions of Ayşe Sıdıka Hanım and aims to enlighten ıssues of the textbook. The textbook which mentions the developments of modern education opinion concretizes what should watch out teachers. Undoubtedly that this study will reveal effectively the origins of our pedagogy tradition.

Keywords: Pedagogy, Woman, Textbooks, Physical Education, Idea Education, Moral Education.